

NOVOKANTOVSTVO A TEÓRIA HODNÔT V MAĎARSKEJ
FILOZOFII NA PRELOME 19. A 20. STOROČIA

ONDREJ MÉSZÁROS, Filozofický ústav SAV, Bratislava

MÉSZÁROS, O.: Neokantianism and the Theory of Values in Hungarian Philosophy on the Threshold of the 20th Century
FILOZOFIA 66, 2011, No 10, p. 994

The paper deals with neo-Kantianism and the value theory in Hungarian philosophy on the threshold of the 20th century. It shows how neo-Kantianism contributed to the Hungarian philosophy's being professionalized as well as the transformations of neo-Kantianism in the works of its leading representatives. It also offers a detailed analysis of the value theory of K Böhm, who created the first original Hungarian philosophical system.

Keywords: Neo-Kantianism – Value theory – F. Medveczky – B. Alexander – K. Böhm – Gy. Bartók – S. Kibédi Varga

Na prelome storočia, a najmä od roku 1910, začína v maďarskej filozofii odklon od pozitivizmu. Kritika tohto smeru a návrat k tradičným problémom filozofie má svoje všeobecne príčiny (premeny európskej filozofie), ale i konkrétne príčiny (vývinové tendencie maďarského myslenia 19. storočia). Návrat ku Kantovi bol procesom prebiehajúcim už v posledných desaťročiach 19. storočia najmä v nemeckej filozofii, pričom v maďarskom filozofickom živote iniciovali túto orientáciu filozofi (hlavne Medveczky, Alexander a Bánóczy), ktorí študovali na nemeckých univerzitách a po návrate domov prevzali vedúce posty na univerzite a vo filozofickej verejnosti. Nenarážali pritom na veľký odpor, lebo najmä domáca školská filozofia (protestantská) preferovala od začiatku 19. storočia Kantovu filozofiu. Vytvorila sa v nej tradícia, ktorá rozlíšením medzi „filozofiou príčin“ a „filozofiou cieľov“ a akcentovaním morálnej filozofie a orientáciou na problematiku hodnôt bola živnou pôdou na prijatie teórie hodnôt. Böhmova teória hodnôt bola logickým dovŕšením predchádzajúcej dlhej etapy maďarskej filozofie a keďže jej zameranie korešpondovalo so zameraním známej bádanskej školy, novokantovstvo zapustilo v maďarskom myslení 20. storočia veľmi silné korene. Toto smerovanie – keďže hodnoty hľadalo a identifikovalo hlavne v kultúre a dejinách – potom organicky prerástlo do rôznych duchovných smerov, ktoré determinovali maďarské humanitné vedy v medzivojnovom období. V maďarských pomeroch nemožno zanedbať ani to, že novokantovstvo bolo zlučiteľné aj s niektorými prúdmi filozofie náboženstva a že ani cirkevné kruhy proti nemu neprotestovali. Príkladom tejto harmonickej súhry novokantovstva a filozofie náboženstva bolo aj to, že väčšinu Böhmových žiakov tvorili neskorší vysokopostavení protestantskí cirkevní hodnostári a aj významní filozofi medzivojnového obdobia.

Paralelne s nástupom novokantovstva pokračujú a prehlbujú sa reakcie na Nietzscheho myslenie a rozbieha sa recepcia Bergsonovej filozofie. Popri nich sa objavuje

Bolzanova logika (Ákos Pauler) a Husserlova fenomenológia (Husserlov žiak Jenő Enyv-vári napríklad vo svojom filozofickom slovníku [1] vylučuje pri interpretácii jednotlivých pojmov senzualistické, naturalistické, relativistické, psychologické a iné tendencie a vychádza „z filozofickej kritiky čistej fenomenológie“). Idealistická „citlivosť“ charakterizuje aj činnosť dvoch filozofických zoskupení: kruh okolo K. Böhma na univerzite v Kolozsvári ([2]; [3], 5 – 10) s axiologickým zameraním a tzv. Nedel'ný krúžok G. Lukácsa v Budapešti ([4], 27 – 28) s jeho etickým idealizmom rámcovaným čiastočne novokantovstvom, čiastočne filozofiou života.

Výrazom „nový idealizmus“ sa v tomto období označujú viaceré filozofické smery, ktorých spoločným menovateľom je antipozitivismus. Mnohé články v časopise *Athenaeum* označujú dobu pozitivismu za obdobie „filozofického nihilizmu“, keď sa skutočné problémy filozofie odsunuli do pozadia, filozofia ako veda o celku sa rozpadla na odborné disciplíny a samotná existencia filozofie bola ohrozovaná. Reinterpretujú sa klasici pozitivismu a na scéne sa objavujú myslitelia, ktorí v období pozitivismu udržiavali pri živote ducha metafyziky. Sú to najmä Rudolf Eucken a Emile Boutroux. Euckenovu filozofiu predstavuje maďarskej verejnosti Károly Pröhle a z hľadiska filozofie a filozofie náboženstva ju domýšľa Ödön Szelényi. Eucken so svojím chápaním kultúry ako nadčasovej entity spája filozofiu života s teóriou hodnôt, a tým sa v maďarskej recepcii stáva predchodcom duchovnej orientácie. Boutroux – ktorý je inak považovaný za predchodcu Bergsona – je hodnotený ako mysliteľ, ktorý zachránil metafyzickú tradíciu a ktorý podľa Józsefa Nagya „zasiahol pozitivismus v jeho centrálnej problematike, v idei invariability prírodného zákona“ ([5], 193). Spomedzi nemeckých filozofov sa v tomto období najčastejšie spomínajú W. Wundt, G. Simmel, M. Scheler, O. Külpe, Th. Gomperz, R. Eucken, H. Cohen a W. Jerusalem, ktorých diela sa aj prekladali do maďarčiny.

Do generácie mysliteľov, ktorí hlásali návrat ku Kantovi, patril **Frigyes Medveczky** (1856 – 1914), ktorý študoval vo Viedni, Strassburgu, Lipsku a Jene a ktorý väčšinu svojich diel publikoval v nemčine pod menom Friedrich von Bärenbach ([6]; [7], 144 – 190). Keď už mal za sebou prvé úspešné publikácie v Nemecku, pozval ho do vlasti minister školstva a stal sa vo svojich tridsiatich rokoch profesorom druhej katedry filozofie na univerzite v Budapešti. Vykonal veľa pre profesionalizáciu maďarskej filozofie a medzi jeho žiakov patrili takí myslitelia ako Á. Pauler, Gy. Kornis, B. Zalai. Vo svojich prvých dielach reaguje na dobové filozofické a prírodovedné problémy – *Herder als Vorgänger Darwin's und der modernen Naturphilosophie*, Berlin 1877; *Gedanken über die Teleologie in der Natur*, Berlin 1878 – a dospieva v nich k názoru, že predpoklady, zákonitosti a hranice ľudského poznávania a konania korenia v prírode. Ako dvadsaťštyriročný publikuje náčrt svojho filozofického systému: *Grundlegung der kritischen Philosophie I. Prolegomena zu einer anthropologischen Philosophie*, Leipzig 1879. Tento program možno charakterizovať ako kriticko-pozitivistický. Znamená to kritiku metafyziky a pokus o zosúladenie Kantovho kriticizmu s výsledkami prírodných vied 19. storočia. Medveczkyho cieľom je vybudovanie antropologicko-kritickej filozofie. V tomto období patril k ranej generácii novokantovcov, ktorí videli východisko filozofie v *Kritike čistého rozumu*. Neskôr sa jeho záujem obrátil k „praktickej filozofii“ a zdôraznil nevyhnutnosť vypracovania

vedeckej etiky, v ktorej antropologická etika, vedecká etika a sociálna etika sú totožné pojmy. Považoval však naďalej Kantove riešenia (normativitu, deontológiu a všeobecnú platnosť) za platné. Zároveň však jeho etické analýzy boli v súlade s ekonomickými teóriami, s politickými vedami a sociálnou politikou. Vplyv neokantovskej axiológie možno nájsť v jeho akademickej inauguračnej reči – *A normatív elvek jelentősége az etikában (Význam normatívnych princípov v etike, 1889)* – alebo v jeho prednáške v rámci filozofickej spoločnosti: *Jogtudomány és jogbölcselet (Teória práva a filozofia práva, 1912)*. Obrat v jeho myslení nastáva v poslednom období jeho života. Začína kritikou základných ideí modernity – *Filozófiai szükségleteink és az etikai renaissance (Naše filozofické potreby a etická renesancia, 1910)* – a završuje sa návratom k problémom viery a k Pascalovým myšlienkam: *Tanulmányok Pascalról (Štúdie o Pascalovi, 1910)*. Tu načrtáva tragickú situáciu moderného človeka, u ktorého absentujú tak dôveryhodné znalosti o svete, ako aj pevná viera. Tieto štúdie vyprovokovali veľký záujem o Pascala v maďarskej kultúre.

Profesionalizácia maďarskej filozofie na konci 19. storočia je nerozlučne spätá aj s menom **Bernáta Alexandra** (1850 – 1927) ([7], 194 – 201; [8], 45 – 53; [9], 78 – 83), ktorý doma na univerzite študoval iba dva semestre, lebo na popud svojho profesora C. Horvátha odišiel na zahraničné univerzity (Viedeň, Berlin, Göttingen, Lipsko, Paríž, Londýn), kde študoval šesť rokov. Dostal sa tu do styku s mnohými renomovanými mysliteľmi (R. Zimmermann, DuBois-Reymond, Helmholtz, B. Erdmann, F. Paulsen, H. Lotze) a v Lipsku obhájil doktorskú dizertáciu na tému transcendentálnej dedukcie kategórií, vzťahujúcu sa na Kantovu *Kritiku čistého rozumu*. Po návrate sa habilitoval v roku 1878 – *A filozófia történetének eszméje, tekintettel a történetre általában (Idea dejín filozofie s ohľadom na dejiny všeobecne)* – a publikoval diela: *Kant. Élete, fejlődése és filozófiája (Kant. Jeho život, vývoj a filozofia, 1881)*; *A XIX. század pesszimizmusa. Schopenhauer és Hartmann (Pesimizmus 19. storočia. Schopenhauer a Hartmann, 1884)*. Od roku 1881 vydával so svojim priateľom Józsefom Bánóczim preklady svetových filozofov do maďarčiny. V tejto edícii vyšlo do roku 1919 dvadsaťdeväť zväzkov. Význam tohto počínu je obrovský z hľadiska kultivácie filozofickej kultúry a budovania modernej maďarskej filozofickej terminológie. Pre svoj židovský pôvod sa však stáva riadnym profesorom univerzity, riadnym členom akadémie, predsedom filozofickej spoločnosti a aj redaktorom časopisu *Athenaeum* až v roku 1904. Bol obľúbeným a vplyvným prednášateľom tak v oblasti filozofie, ako aj v oblasti estetiky a svetovej literatúry. Keď ho v roku 1920 obvinili zo sympatií k marxizmu a zbavili všetkých hodností aj katedry, utiahol sa do ústrania. Uverejnil vtedy v Mníchove svoje dielo o Spinozovi (1923) a v maďarčine svoje estetické a literárne spisy.

Podobne ako Medveczky aj on prispel k modernizácii a profesionalizácii prípravy filozofov v duchu návratu ku Kantovi. Jeho filozofický záujem siahal od dejín filozofie (Kant, Spinoza, Locke, Hume, Diderot) cez základné problémy statusu filozofie a vzťahu národa a filozofie až po estetiku a esejistiku. V tejto poslednej oblasti bol najosobitnejší pri portrétovaní veľkých tvorcov svetovej literatúry (Dante, Michelangelo, Shakespeare, Rousseau, Diderot, Taine). Alexander nevytvoril originálny filozofický systém, no svojimi dejinnofilozofickými štúdiami, prekladmi a pedagogickou činnosťou ukázal funkciu

filozofie v dobe, ktorá viac priala prírodným vedám, a pripravil pôdu pre budúci nástup duchovnej orientácie.

Károly Böhm (1854 – 1911) ([8], 68 – 87; [9], 172 – 180; [10]; [11]) je tradične považovaný za tvorcu prvého originálneho maďarského filozofického systému, čím akoby naplnil ideu reformného obdobia z prvej polovice 19. storočia a završil cestu maďarskej filozofie k autonómnej existencii. Je to tak, ale nemenej dôležitú úlohu zohral aj v procese inštitucionalizácie tejto filozofie založením prvého filozofického časopisu a vytvorením vlastnej školy, ktorej členovia – vychádzajúc zo systému Böhma – pestovali teóriu hodnôt paralelne s podobnými snaženiami bádenskej školy.

Böhm sa narodil v Banskej Bystrici v nemeckej rodine a ešte ako 21-ročný si v nemčine zaznamenal do svojho denníka vlastný plán vytvorenia prvého maďarského filozofického systému. Študoval v Prešporke, v Göttingene (vplyv Lotzeho), Tübingene a v Berlíne. Po návrate učil od roku 1870 na prešporskom lýceu, od roku 1873 na evanjelickom gymnáziu v Budapešti a napokon od roku 1896 až do svojej smrti na univerzite v Kolozsvári. Bol podpredsedom Maďarskej filozofickej spoločnosti, členom korešpondentom, neskôr riadnym členom Akadémie vied. Na začiatku svojej profesionálnej dráhy sa snažil o spojenie kriticismu a pozitivizmu, neskôr však vypracoval vlastný systém teórie hodnôt (aj keď v tomto systéme pretrvali určité prvky predchádzajúcej orientácie). Dokumentom tohto prevratu je jeho akademická inauguračná prednáška z roku 1900 *Az értékelmélet feladata és alapproblémái (Úloha a základné problémy teórie hodnôt)*. Z jeho hlavného diela s názvom *Az ember és világa (Človek a jeho svet)* vyšli za jeho života iba prvé tri zväzky – *Dialektika čiže základná filozofia*, 1883; *Život ducha*, 1893; *Teória morálnej hodnoty*, 1906 –, kým ďalšie dva – *Teória logickej hodnoty*, 1912; *Teória estetickéj hodnoty*, 1942 – boli publikované posmrtné.

Názov Böhmovho hlavného diela prezrádza jeho základnú gnozeologickú myšlienku: Gnozeologický realizmus neobstojí, lebo predmet poznania neexistuje nezávisle od nás. Skutočnosť je výsledkom našej neuvedomenej projekcie a poznanie je uvedomenou rekonštrukciou tohto nevedome projektovaného obrazu. Projekcia je vlastne univerzálnym sebazáchovným aktom všetkých existujúcich entít a tieto projekcie sa vzájomne líšia v dôsledku existenčných foriem týchto entít. Osobitným druhom projekcie ducha je tvorba obrazov. Aby vylúčil solipsizmus tejto konštrukcie, Böhm zaviedol ešte jeden pojem: pojem sebastanovenia (öntét).¹ Chcel ním ukázať, že skutočnosť je intersubjektívnym prostredím, kde je stanovený transcendentálny subjekt. V sebastanovení sa vyjavuje kontinuálne sebaujadrenie činného ducha. Rozdiel medzi neuvedomenou a uvedomenou projekciou spočíva v tom, že prvá projekcia vytvára existujúci svet, kým druhá projekcia predpisuje svet hodnôt. „Sein“ a „Sollen“ sa tak ocitajú vedľa seba, vedľa ontológie sa obja-

---

¹ Keďže Böhm si osvojil maďarčinu pomerne neskoro, jazyk jeho diel niekedy pôsobí cudzo. Tieto dva pojmy však možno pomerne ľahko identifikovať. „Projekcia“ je latinským variantom Fichteho termínu „sich setzen“, kým „öntét“ je produktom jeho vlastnej slovtvorby, odráža však starší stav maďarského jazyka. Pozri k tomu: Percz László: Böhm Károly nyelve. In: *Böhm Károly és a „kolozsvári iskola*. Kolozsvár – Szeged 2000, s. 165 – 176.

vuje aj deontológia. Princípom ontológie je substancia, predmetom deontológie je hodnota. To je myšlienka, ktorá bola v zárodočných podobách prítomná v protestantskej školskej filozofii v druhej polovici 19. storočia a z ktorej vzišla Böhmová teória hodnôt.²

Základným problémom každej axiológie je otázka, či existuje absolútna hodnota, alebo či o hodnotách rozhoduje iba individuálny postoj. Na túto otázku nemožno dať psychologickú odpoveď, a preto podstatou hodnotenia musí byť miera. Táto miera sa podľa mienky Böhma mení s rozvojom sebauvedomenia. Rozoznáva tri stupne rozvoja. Na prvom stupni stojí v centre hodnotenia pôžitok (táto miera vedie k hedonizmu). Na druhom stupni sa do hodnotenia zapája intelekt a funguje tu zákon kauzality. Tento zákon usmerňuje kozmický pomer medzi nedostatkom a jeho naplnením. Mierou hodnotenia sa stáva prosperita a zisk. Prosperita už nemá čisto subjektívny charakter, lebo v samom predmete sa nachádzajú vlastnosti, ktoré ho predurčujú na to, aby zrušil nedostatok. Napokon na treťom stupni preberá vládu nad dušou rozum a nachádza tak vlastnú hodnotu, ktorú jej prepožičiava duch. Uvedomenie si vlastnej hodnoty vedie k odkrytiu absolútnej hodnoty ducha. Takúto hodnotu má iba duch, a preto tak hedonizmus, ako aj utilitarizmus možno pochopiť iba z hľadiska tejto autonómnej hodnoty (ónérték). Touto autonómnou hodnotou je teda duch, ktorý sa môže objektivovať v troch podobách: na úrovni rozumu je výsledkom *pravda*; na úrovni sociálnej existencie je to *dobro*; napokon na úrovni senzuálnej je to *krásno*. A ak platí, že pravda, dobro a krásno sú prejavmi ducha, tak existujú vo vzájomnej previazanosti. Týmto hodnotám sú venované posledné tri zväzky diela *Človek a jeho svet*, čo znamená, že logika, etika a estetika sa stávajú axiologickými disciplínami. (Tu treba ešte poznamenať, že tieto tri zväzky boli vydané posmrtné a iba logika bola pripravená do tlače samým Böhmom; posledné dva redigoval Gy. Bartók.) Zároveň treba konštatovať aj to, že rozlíšenie hedonizmu, utilitarizmu a idealizmu (autonómnej hodnoty) plní u Böhma antropologickú aj dejinnofilozofickú funkciu, lebo pomocou nich opisuje jednak proces fylogény a ontogenézy, jednak spoločenský vývoj.

Teória hodnoty pravdy je vlastne teóriou vedy. K tomu poznamenávame, že Böhm neponímal vzťah logiky, etiky a estetiky podľa vzoru tradičnej metafyziky, ktorá priradila tieto tri disciplíny trom duševným schopnostiam – to odlišuje Böhma od tradície protestantskej školskej filozofie v Uhorsku –, ale vytvoril medzi nimi hierarchický vzťah. Poznávanie je podľa neho fundamentálnou činnosťou duše, ktorej sú podriadené aj pociťovanie, aj vôľa, teda etika aj estetika sú podriadené logike. Prvá časť tejto logiky je venovaná významu, druhá zasa vzájomným vzťahom významov a ich usporiadaniu. Miesto významu nie je mimo okruhu bytia (ako to tvrdili Rickert a jeho nasledovníci), ale je pôvodnou danosťou, teda vzájomnou previazanosťou subjektu a objektu. Vo význame sa

---

² V tomto zmysle treba čiastočne revidovať rozšírený názor, ktorý najjednoduchšie vyjadril Böhmov žiak Gy. Bartók: Böhmová „filozofická teória hodnôt ako prvá v dejinách svetovej literatúry stanovila hodnotu a jej problémy ako predmet systematického výskumu“. (Dr. Málnási Bartók György: *A filozófia története II.*, Mikes International, Hága, 2002, s. 190.) Okrem existujúcej tradície protestantskej školskej filozofie v Uhorsku musíme však rátať aj s vplyvom Lotzeho, ktorý už tiež rozlišoval medzi bytím a hodnotou.

objavuje univerzálny duch, ktorý sa stáva individuálnym práve tým, že sa objavuje vo význame. Jeho potrebná hodnota sa však ukáže iba prostredníctvom usporiadania významov a ešte lepšie v súde. Súd teda nie je jednoduchým formálnym úkonom, ale životným prejavom ducha. Napokon Böhm dospieva k záveru, že pravda je dokonale pochopeným významom. Prostredníctvom významu sa duch stáva univerzálnym a prostredníctvom pravdy skutočným. Ak je to tak, potom pravda je ontologickou kategóriou, z čoho autor vyvodzuje, že pravda nie je celou logickou hodnotou. Logická hodnota sa realizuje prostredníctvom vedy a autonómnou hodnotu pravdy musíme nájsť v kvalite vedenia.

Etika takisto korení v hodnotách. Böhm odvodzuje morálku z pojmu hodnoty, preto odmieta etiku tak na metafyzickej, ako aj na psychologической báze. Metafyzické zdôvodnenie má podľa neho za následok špekulatívny dogmatizmus, psychologický prístup sa zasa nedostane zo sveta „Sein“ do sveta „Sollen“. Všeobecným predmetom morálneho hodnotenia je ľudské konanie a v rámci konania sa morálne prijatie alebo odmietnutie pridružuje k rozhodovaniu. Aké je rozhodnutie, taký je aj jeho výsledok, teda konanie; všetky ostatné súčasti konania, teda aj výsledok konania, patria k hodnoteniu užitočnosti a prospešnosti. Otázka znie takto: Čo podmieňuje dobré rozhodovanie? Prvou podmienkou je sloboda sebarozhodovania: Tam kde chýba sloboda, neuskutoční sa ani morálna hodnota. Druhou podmienkou je racionalita rozhodnutia. Sloboda je totiž iba formálnym predpokladom realizácie dobra, lebo slobodné rozhodnutie vedie k dobru iba vtedy, ak sa cez rozhodovanie realizuje inteligencia a sebedomie. Prostredníctvom takéhoto uskutočnenia ducha sa preukáže seba projekcia boha v nás. Takéto konanie je povinnosťou človeka. Duch prebývajúcí v nás núti každého k tomu, aby sme ho cez slobodnú činnosť realizovali. Dobré konanie je teda slobodné, racionálne a povinné. Znamená to, že morálne konanie je moje vtedy, keď je slobodné; musí byť racionálne, v opačnom prípade by totiž konanie nebolo riadené subjektom, ale pudovosťou. Racionálny cieľ konania musím rozpoznať ako najhodnotnejší cieľ a ako inteligentná bytosť musím vedieť prijať tento cieľ ako povinnosť.

Estetika je teóriou estetického hodnoty. Estetické stanovisko závisí od logického a etického stanoviska, čiastočne však stojí nad nimi. Ide o to, že bez poznania sa nevieme oslobodiť spod panstva predmetu, etické stanovisko zasa zabraňuje tomu, aby sa do umeleckého výtvoru dostali pudové prvky. Zároveň však umelecký artefakt stojaci na báze estetického stanoviska realizuje seba projekciu subjektu takým spôsobom, ako to ani logické, ani etické stanovisko nedokáže. Zaujímavé sú Böhmове analýzy umeleckej tvorby a pôžitku z umenia. Obidva procesy interpretuje na základe projekcie. Umelec pri tvorbe pretvára svoje vnútorné duševné obsahy na objektivácie. Táto tvorba prechádza tromi fázami: prvou je subjektívna nálada, druhou vytvorenie zárodka a treťou pretvorenie zárodka na vnútornú formu. Centrálny význam sa potom projektuje do zmyslovej roviny. Recipient diela tiež prechádza týmito fázami, ale v opačnom poradí: najprv sa rozbije zmyslový predmet, ktorý následne rekonštruujeme. Cesta recepcie teda vedie cez analýzu a abstrakciu k novej syntéze. Tento postup pripomína Diltheyovu hermeneutiku, ktorá takisto vychádza z psychických komponentov tvorby a chápania. Böhm sa vracia na terén teórie hodnôt pri prezentácii estetických kategórií, ktoré podľa neho majú vyznačovať hodnoty. Existujú vraj dva typy týchto kategórií: objektívne a subjektívne. Ich rozdiel spočíva

v nepotrebnosti, resp. potrebnosti reflexie. V prípade objektívnych kategórií (vznešené, krásne, škaredé) je estetická recepcia vyvolaná bezprostredným dojomom z predmetu. V prípade subjektívnych kategórií (tragické, komické) je podmienkou estetického náhľadu reflexívna činnosť intelektu.

Okrem vytvorenia prvého originálneho filozofického systému v rámci maďarskej filozofie a rozhodujúcej účasti na profesionalizácii tejto filozofie vynikol Böhm aj tým, že mal silný vplyv na svojich žiakov a pod týmto vplyvom vznikla prvá skutočná filozofická škola v dejinách maďarskej filozofie. Členovia tohto zoskupenia – György Bartók, Sándor Kibédi Varga, László Ravasz, Béla Varga, Sándor Makkai, Béla Tankó – boli významnými predstaviteľmi protestantskej filozofie a teológie v medzivojnovom období. Od dvadsiatych rokov 20. storočia síce pomaly opúšťali pôvodný program novokantovskej teórie hodnôt, ale spoločné východisko nezapreli. Treba ešte spomenúť Böhmov zástoje v otázkach tzv. národnej filozofie. Táto tradícia korení v reformnom období prvej polovice 19. storočia a Böhm spolu s Alexandrom predstavujú akési prepojenie medzi pôvodnými podobami tejto tradície a jej pokračovateľmi v tridsiatych rokoch 20. storočia Lajosom Prohászkom a Sándorom Karácsonyom.

Najkonzekventnejším a najvernejším pokračovateľom Böhmovej filozofie bol **György Bartók** (1882 – 1970) ([8], 87 – 94; [9], 85 – 89; [12], V – XVIII), ktorý zdedil po svojom učiteľovi štruktúru systému aj axiologickú orientáciu. Napísal o ňom monografiu (*Böhm Károly tana és személyisége*, 1913) a redigoval jeho rukopisy. Prevzal od neho aj pojem ducha a jediné, čo ho od Böhma odlišuje, je to, že k logike, etike a estetike pridal ešte novú disciplínu, teóriu náboženstva, a v tridsiatych rokoch vybudoval svoj antropologický systém.

Bartók (pochádzajúci z rodiny kalvínskeho biskupa) študoval filozofiu a teológiu v Kolozsvári (Böhm), Lipsku, Heidelbergu (Windelband, Troeltsch) a Berlíne. Od roku 1911 bol súkromným profesorom a od roku 1917 riadnym profesorom univerzity v Kolozsvári. Po preložení tejto univerzity do Segedína pôsobil na tamjšej katedre filozofie. Bol členom viacerých zahraničných vedeckých spoločností a členom korešpondentom (1927), neskôr (1945) riadnym členom Maďarskej akadémie vied. Po nástupe marxizmu ho v roku 1949 penzionovali a zbavili ho členstva v Akadémii. Z jeho dôležitejších diel treba spomenúť *Az akaratszabadság problémája* (*Problematika slobody vôle*, 1906); *A vallástudomány tárgya és módszere* (*Predmet a metóda teórie náboženstva*, 1910); *Az erkölcsi érték philosophiája* (*Filozofia morálnej hodnoty*, 1911); *A philosophia lényege* (*Podstata filozofie*, 1924); *Az erkölcsi értékeszme története I-II.* (*Dejiny idey morálnej hodnoty*, 1926 – 1935); *A középkori és az újkori filozófia története* (*Dejiny stredovekej a novovekej filozofie*, 1935); *Ember és élet* (*Človek a život*, 1939). Publikoval obrovské množstvo štúdií, článkov a recenzií v rôznych časopisoch, najmä v periodikách ako *Protestáns Szemle*, *Budapesti Szemle*, *Athenaeum*, *Szellem* a *Élet*.

Základným pojmom Bartókovej filozofie je pojem ducha, ktorého nechápe ako substanciu, ale ako univerzálnu schopnosť ľudstva. Niekedy však interpretuje ducha aj ako podstatu, ktorá realizuje sama seba. V pozadí tohto nejednoznačného chápania je čiastočne aj nevyjasnenosť vzájomného vzťahu medzi Hegelovou a Kantovou filozofiou. Bartók je však jednoznačný v stotožnení ducha so svetom významov a hodnôt. V týchto rámcoch

predstavuje základné filozofické disciplíny, z ktorých systematicky rozpracoval iba etiku; estetiku má roztrúsenú v rôznych čiastkových prácach a logikou sa nezaoberal. Filozofia náboženstva nemá u väčšiny členov Böhmovej školy jasný štatút a tak je to aj u Bartóka. Dobový predstaviteľ liberálnej teológie Szélényi dokonca napísal, že Böhmov axiologický systém ani nepripúšťa klasickú filozofiu náboženstva. Nie je totiž jasné, či náboženská hodnota je vo vzťahu k etickej, logickej a estetickej hodnote rovnocenná a autonómna. Bartók vychádza z toho, že popri logickom, etickom a estetickom prístupe k svetu má svoje miesto aj náboženská kontemplácia, pričom náboženskú hodnotu – dokonalé a posvätné – interpretuje ako totalitu predchádzajúcich troch hodnôt.

Od tejto orientácie sa Bartók odklonil v tridsiatych rokoch 20. storočia a vo svojom hlavnom, antropologickom diele (*Človek a život*) ponúkol vlastný obraz človeka, podobný snaženiam Schelera a Gehlena. Prichádza v ňom s dvoma teóriami vysvetlenia vzťahu ducha, duše a tela: Sú to teória životných polí a teória pudov. V prvej teórii sa opiera o Uexküllov pojem „Umwelt“-u. Podľa Bartóka človek nemôže existovať bez vonkajšieho sveta, ktorý sa skladá z rozmanitých životných polí vytvorených alebo využívaných človekom. Tieto životné polia možno rozdeliť jednak podľa času a priestoru (priestorové životné pole je vonkajšie, kým časové životné pole vnútorné), jednak podľa toho, či patria duchu, duši, alebo telu. Ich vzájomný vzťah a obsah potom definuje teória pudov. V Bartókovom chápaní je pud širokým pojmom, lebo podľa neho tak telo, ako aj duch a duša majú pudový charakter a ich vzájomný pomer je vzťahom organizmu, vedomia a sebauvedomenia. Pud, vedomie a sebauvedomenie však nie sú fázami nejakého vývinového radu, lebo vedomie aj sebauvedomenie sú „prafaktmi“. Dejinný vývoj iba zosilňuje vedomé, sebauvedomé, duševné a duchovné tendencie, neruší však pudovo-telesnú sféru. Telo je večným základom a duch večným koordinátorom.

Bartókovým žiakom bol **Sándor Kibédi Varga** (1902 – 1986), ktorý takisto vychádzal z teórie hodnôt, ale často sa vracal k otázkam vzťahu hodnôt a poznávania. Jeho profesionálna dráha nebola po vojne prerušená, lebo emigroval do Nemecka, kde bol známym mysliteľom a univerzitným profesorom. Jeho dielo sa stalo organickou súčasťou nemeckej filozofie aj preto, že svoju novokantovskú a axiologickú orientáciu neskôr premenil na spirituálnu metafyziku smerujúcu k filozofii náboženstva.

Kibédi Varga sa narodil v Sedmohradsku, univerzitné štúdiá absolvoval v Maďarsku, ale aj v Berlíne, Heidelbergu a Jene. Doktorát získal v Segedíne u Bartóka. Bol profesorom na segedínskej a neskôr na budapeštianskej univerzite. V roku 1944 emigroval do Nemecka, kde bol profesorom a vedúcim katedry filozofie na univerzite v Mníchove. Jeho publikačná činnosť bola veľmi bohatá, ale väčšinu svojich diel publikoval po vojne v nemčine. Z medzivojnového domáceho obdobia sú najznámejšie tieto diela: *A transzcendentális dedukció Kantnál* (*Kantova transcendentálna dedukcia*, 1926); *Valóság és érték. Az ismeretelmélet és értékelmélet alapproblémája* (*Skutočnosť a hodnota. Základný problém teórie poznania a teórie hodnôt*, 1928); *Rickert Henrik filozófiája. A modern értékfilozófia alapvetése* (*Filozofia H. Rickerta. Základy modernej filozofie hodnôt*, 1931); *A lét oksági meghatározottsága és a kultúrateremtés szabadsága* (*Kauzálna určenosť bytia a slobodná tvorba kultúry*, 1936); *Magyar és német filozófia. Az erdélyi és bádeni*

iskola (Maďarská a nemecká filozofia. Sedmohradská a bádenská škola, 1939).

Kibédi Varga zostal verný novokantovskej tradícii aj vtedy, kedy už v maďarskej filozofii prevládala duchovedná orientácia, a zastával názor, že opustením vedeckých metód kriticismu sa môže filozofia dostať za hranice vedeckosti. Bol tej mienky, že vedecká filozofia je možná iba na gnozeologických základoch. Dostal sa tým do sporu aj s jedným z najvplyvnejších dobových maďarských mysliteľov, s Brandensteinom, ktorý vo vzťahu gnozeológie a metafyziky uprednostňoval metafyziku. Štúdium Rickertovej filozofie ho viedlo k presvedčeniu, že teória poznania vedie k teórii hodnôt, lebo pravda sama osebe je tiež hodnotou. Filozofické problémy sa tým stávajú problémami platnosti, a keďže iba hodnoty majú charakter platnosti, tak aj filozofické problémy sú hodnotovými problémami. V dôsledku oddelenia skutočnosti od hodnoty („Hodnota neexistuje, ale táto neexistujúca hodnota sa napriek tomu vyskytuje“) však vzniká ďalšia otázka o možnosti uskutočnenia hodnoty. Odpoveď znie takto: Skutočnosť meníme na základe nemenných hodnôt. Na tomto základe interpretoval aj kultúru, ktorá takisto nie je realizovaním, ale zobrazovaním hodnôt. Po druhej svetovej vojne už Kibédi Varga prekonal túto rigidnú schizmu a vo svojej spirituálnej metafyzike zaviedol taký pojem ducha, ktorý umožnil prítomnosť hodnôt v skutočnosti. V tejto filozofii už vysvetľoval všetky javy skutočnosti na základe vlnenia absolútneho svetového ducha a individuálnej duše. Jednak tým dal odpoveď na dilemu vzťahu bezčasového bytia a časovej existencie, jednak spojil antickú tradíciu s kresťanskou.

LITERATÚRA

- [1] ENYVVÁRI, J.: *Philosophiai szótár*. Budapest 1923 (druhé vydanie).
- [2] Böhm Károly és a „kolozsvári iskola“. Kolozsvár – Szeged 2000.
- [3] KIBÉD, A. von: *Ungarische und deutsche Philosophie*. II. Auflage. Budapest 1940.
- [4] KARÁDI, É.: A Vasárnapi Kör világnézete. In: Karádi, É. – Vezér, E. (eds.): *A Vasárnapi Kör*. Budapest 1980.
- [5] *Athenaeum*, 1919
- [6] HELL, J.: *Medveczky Frigyes*. Budapest 1995.
- [7] KORNIS, Gy: *Magyar filozófusok*. Budapest 1930.
- [8] HELL, J. – LENDVAI, F. – PERECZ, L.: *Magyar filozófia a 20. században*. Budapest 2000.
- [9] HANÁK, T.: *Az elfelejtett reneszánsz*. Budapest 1993.
- [10] KAJLÓS (Keller), I. (ed.): *Böhm Károly élete és munkássága I – III*. Besztercebánya 1913.
- [11] HAJÓS, J.: *Böhm Károly filozófiája*. Bukarest 1986.
- [12] MARISKA, Z.: Málnási Bartók György. In: Bartók György: *A filozófia lényege*. Hága: Mikes International 2002.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/0066/10.

---

prof. PhDr. Ondrej Mészáros, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1, SR
e-mail: bandimeszaros@azet.sk